

A NYÍRBÁTORI EGYKORI FERENCESKONVENT KÖZÉPKORI TEXTILIÁI

Éppen száz éve annak, hogy Knauz Nándor két lajstromot közölt, amelyet 1617-ben Kassán hivatalosan írtak össze.¹ Tartalmuk az ecsedi várból Kassára került erdélyi és magyarországi ferences obsorvans konventekből származó nagyértékű egyházi textiliák. Ezeket két külön listában vették fel; az egyik 96 olyan tárgy szerepel, amelynek származási helyét akkor már nem lehetett megállapítani; a másik lista arról a 76 darabról készült, amely a hozzávarrott cédulán helyjelölést mutatott. Ez utóbbi listában különösen erdélyi és kelet-magyarországi helyekről származó tárgyak szerepelnek (Várad, Szalárd, Csanád, Báthor, Szeged, Gyula, Kusaly, Bánya, Czeke, Tövis), de néhány pesti, esztergomi, visegrádi és tatai darab is hozzákerült.

Az itt felsorolt textiliák között legnagyobb számban (össz. 28 darab) a nyírbátori ruhák szerepelnek, amelyek, a leírás alapján, minőségileg és érdekes ikonográfiájuk miatt is első helyen állnak.

A hivatalos conscriptor — akár világi, akár egyházi személy volt, — teljesen kiismerte magát nemcsak a régebbi textiliák anyagai között, hanem a középkori ábrázolások ikonográfiájában is. Pontos és részletes leírásának köszönhető, hogy most, majdnem ötszáz évvel később, e középkori ékes öltözeteket szinte szemünk előtt látjuk. Ez annál fontosabb, mert nagy részük sajnós az összeírás után hamarosan elpusztult.

Mielőtt a bátori tárgyak ismertetésére térünk, nézzük meg, hogy kerülhetett ez a tömérdek anyag az ecsedi várba s onnan Kassára. Itt is, ott is feljegyzett adatokból támpontokat nyervén, egyes tárgyak sorsát lépésről lépésre követhetjük. Az ecsedi vár Mohács után az egyházi kincsek egyik fő gyűjtőhelye lett; az ország legkülönbözőbb részeiről menekítették ide a tárgyakat. A XVI. század ötvenes és hatvanas mozgalmas éve ilyen egyházi felszerelésék vándorlását, sok esetben pusztulását is, magukkal hozták. Így pl. 1551-ben a csanádi és szegedi konvent értékeit a gyulai ferencesekhez vitték, ahonnan az ottaniakkal együtt Ecsedre, majd Kassára kerültek. Ugyanakkor a vajdahunyadi és a különösen értékes kolozsvári anyag elpusztult.² 1552-ben, az egri ostrom és Martinuzzi halála évében, a bányai ferencesruhákat,

¹ Knauz Nándor: Régi egyházi ékszerek. Magyar Sion II 1864, pp. 216. etc. Knauz közzétette a lajstromokat egy a primási uradalmi lt.-ban (Capsa X) talált levélből, amelyet Németh Jakab SJ. 1617. III. 7-én Nagyszombatból az akkor Prágában tartózkodó Pázmányhoz írt. Németh ezt megelőzőleg Kassán megtekintette a tárgyakat és másolatot készített a hivatalos összeírásról. Ez utóbbit nemrég Jankovich Miklós az Orsz. Lt.-ban megtalálta és rendelkezésemre bocsátotta, amiért neki itt is hálás köszönetet mondok. Az eredeti példány jelzése: OL.: Muz. Törzsanyag 1617. Pallium 90.

² Közölte: *Eszterházy János*, A Kolozsvári Ferenciek egyházának története. Magyar Sion IV. 1866.

ugyanakkor a bátoriakat is, Ecsedre vitték; négy évvel később a váradi kolostor nemesfém tárgyai az erdélyi kormány kezébe jutnak, Ecsedre csak néhány textiláru kerül. Ugyanabban az évben több tisztántúli konvent felszerelését az aranyosmegyesi kolostorba viszik, ahonnan az ottanival együtt 1565-ben Ecsedre mentették. Nagyon lehetséges, hogy a helyjelölés nélküli kassai listánk anyaga ez utóbbi textilárukat is magában foglalja.

Ecseden III. Báthori András országbíró, majd annak halála után (1566), öccse, II. Miklós, 1585-ig védi az idementett nagy anyagot; ezt még V. István, az utolsó ecsedi Báthori, sem bántatta; csak 1603. február 28-án kelt végrendeletében rendelkezik a középkori egyházi textilárukról³. Ezek azonban mégis érintetlenül maradtak Ecseden 1613-ig, Báthori Gábor fejedelem haláláig.

Rudolf császár már 1605-ben az ecsedi várat kincstári vagyonnak tekintette⁴, mégis 1614-ig ez a politikai események miatt csak elmélet maradt. 1614-ben II. Mátyás utasítja a kamarát, hogy az ecsedi várban őrzött egyházi kincseket és ruhákat, amelyeket, ahogy ő tudja, részben Báthory István erdélyi vajda és ősei készítették, vegyék át s mielőbb szállíttassák fel Bécsbe.⁵ 1615. február elsején Ecseden globálisan összeírták magyar nyelven az öt ládában tárolt textilárukat⁶, és Kassára továbbították. Így került oda ferences anyagunk is, amelyet Kassa város kapitánya, Forgács Zsigmond, a primás testvére, az ország számára menteni akart.⁷ Mivel közben az akkor Jákon levő egri káptalan, a füleki és a szécseényi ferencesek saját felszerelésük elvesztése miatt textilárukat kértek tőle, ezeknek és néhány felvidéki plébániának adott ebből az anyagból. 1619-ben a kiosztott anyag majdnem mind elpusztult; ugyanabban az évben a Kassán maradt textiláru a királyi házban és annak kápolnájában semmisültek meg.

Hogy a nyírbátori konventből a legtöbb és a legértékesebb textiláru kerültek Ecsedre, annak egyik oka az, hogy a két hely közel fekszik egymáshoz, másik az, hogy mindkét hely ugyanannak a hatalmas családnak birtokához tartozott.

Nyírbátor a Báthori család ősi fészke; már IV. László alatt az övék, míg Ecsedet és Somlyót csak az Anjouk alatt nyerik el. A család kiemelkedő nagy alakja a XV. században Báthory István erdélyi vajda, a kenyérmezei csata egyik győztese. Ő alapítja 1480 után a bátori ferences konventet, templomot és kolostort emel nekik; néhány évvel később a családi vártemplomot kezdi

³1. Takáts Sándor: Az utolsó Báthory.

⁴Bécs, Hofkammerarchiv, fasc. 14 428: 1605. VIII. 31.: Báthory István defectum seminis a fiscusra szállt vagyona, de a ribillio miatt nem lehet elfoglalni. Bp. Kegyesr. Közp. lt. : Takáts S. hagyatéka.

⁵Bécs, 1614. XII. 31. Benigna Resolutio. (Kapossy).

⁶A Forgács es. lt.-ből közölte: *Majláth Béla* Az ecsedi vár egyházi szerelvényei 1615-ben. Egyházművészeti lapok II. 1881. Címe: „Regestum Vestium Sacerdotalium et infularum... quae in arce Echied haectenus exstiterunt, iam praesentibus Gen, sis et Egr. ys D.nis nimirum Gabriele Pernieszi de Ostophan Sacr. Caes. Regiaeque M.tatis Arcis et Praesidy Echjed Capitaneo supremo, et Joanne Besseney delegato Commissario etc etc et descriptorum et obsignatarum ordo et numerus sic sequitur. Anno Domini 1615. Prima die Mensis February.”

⁷Németh Jakab fent említett leveléből: „Ill. D. Generalis semper timuit et adhuc timet, ne a sua Majestate demandetur, ut Paramenta praefata extra Vngariam in Germaniam vehantur...”

felépíteni. A ferences rend akkor legújabb ágát hívta ide, az ún. observansokat.⁸

Báthori István halála után testvérének fiai István, György és András szintén gondozzák a bátori templomokat. Ők a híres stallumok mecénásai. Akár a családi, akár a ferences templom számára rendelték ezt a nagyértékű olasz reneszánsz bútorművet, mindenesetre a bátori nagy konvent számára készült, amelynek még 1535-ben húsz tagja volt. 1559-ben a házfőnök egyidejűleg ige-hirdető a bátori várban II. Miklósnál, aki, mikor 1566-ban Ecsedre költözik, a ferenceseket magával viszi.

Mindebből kitűnik, hogy a bátori textiliák, amelyekben a leírás alapján késő gótikus és reneszánsz darabokat ismerünk fel, az alapító és a következő nemzedék — a három Báthori testvér — ajándékai lehetnek. Úgy gondolom, hogy az olasz ikonográfiát és formát mutató kazulák ez utóbbiaktól, vagyis a stallumépítőktől származhatnak.

A felírtos kazulát és antipendiumot nyilván a donátor kívánságára látták el a Szentírásból vett idézettel. (Ilyen feliratok egyáltalában nem szokásosak középkori kazuláknál!) Szerintem ez az ajándékozó István vajda. A két darabot és az utolsó kék (XV. századi) kazulát a Báthori család címere ékesíti — ez nyilván az alapítóra mutat.

Ezenkívül István vajdától származtathatjuk azokat a nagyon érdekes tárgyakat, amelyeket mint „Graeco opere” jelölnek (két vörös és egy fekete kazula). A leírt ábrázolásokból is világosan kitűnik, hogy eredetileg az ortodox egyház számára készült ruhákról van szó, mivel ezeket kizárólag görögkeleti egyházatyák és szentek ábrázolásai díszítik.

Hogy kerülhettek ezek a görögkeleti ruhák Bátorba? Ahogy István vajdát ismerjük, nem is gondolhatunk arra, hogy görögkeleti templomokat rabolt volna ki. Nagyon valószínű, hogy a kenyérmezei csata alkalmával nyert hadizsákmányban — amelyből felépíttette a két bátori templomot — sok egyéb között ilyen értékes ortodox egyházi ruhák voltak, amelyeket a török moldvai görög templomokból rabolt el. István vajda győzelme után hálából ezeket új családi templomának adományozta s azzal eredeti rendeltetésüknek adta vissza.

A latinnyelvű kassai lajstromban egymás mellett oltáröltözetek és szertartási ruhák szerepelnek; ez előbbiekhöz tartozik az „antipendium”, amely az oltár elülső alsó falát takarta. Korábban domborműves, esetleg zománcos nemesfém vagy festett fatábla, a késő középkortól inkább szövött vagy hímzett textília.

Ezek a hosszú négyszögű darabok — akár a festett oltártáblák — különböző mezőkre tagoltak, melyek rendszerint gazdagon hímzett figurális ábrázolásokat mutatnak.

⁸ Az assisi Szent Ferencről a teljes szegénység fogadalmával alapított koldulórend a XV. században a birtokkérdés körül felmerülő szigorú vagy enyhébb felfogása miatt két részre osztozott: az enyhített regula alatt maradt conventuálisokra és a szigorított observansokra. Ez utóbbiak nagy előharcosa szienai Szent Bernardin és tanítványa Kapisztrán Szent János volt, akik a koldulórend teljes szegénysége mellett foglaltak állást. Kapisztrán Szent Jánosnak köszönhető az obszervansok gyors elterjedése Magyarországon; kolostoraik az ún. szalvatoriánusok tartományát képezték (Provinciae SS. Salvatoris). Ehhez tartozott a középkori nyírbátori konvent.

Összeírásunk kiemelkedő tétele a *kazulá*-k vagy miseruhák serege. Ezt csak a felszentelt pap, és ő is kizárólag a mise bemutatásakor mint liturgikus felsőruhát viselheti. Formája 1000 körül még harangalakú; zárt köpenyből rövidített scapular-szerű ruhává alakult. Anyaga könnyű keleti selyem, vászon, majd nehéz nyugati damaszt, bársony és brokát.

A késő középkortól már nem, mint korábban, az oltár mögött, a hívekkel szemben, hanem nekik háttal fordulva mondták a misét. Ezzel összefügg a kazula díszítése; a XIV. századtól a XVI. századig a kazula hátát rendszerint alakos jelenetekkel gazdagon hímzett kereszt ékesíti, mint a szárnyasoltárok képei egy biblia pauperum: a hívek számára.

A harmadik fajta ruhadarab a bátori anyagban a *pluviale* vagy vecsernyei palást. Ezt a félkör alakú köpenyt hordja a pap körmenetek, halotti szertartások és egyéb liturgikus eseményeknél. Formája az utolsó kilenc évszázad alatt alig változott, de — akár a kazula — mindig nehezebb és nehezebb anyagokból készült. A késő középkorban a palást két elülső szélét és a hátán levő csuklyaszerű pajzsát gyakran gazdag hímzéssel ékesítették.

Liturgikus színek. Meg kell említenünk, hogy a késő középkorban kialakult az ún. liturgikus színek fogalma, amelyeknek szimbolikus jelentőisége is van (fehér: Krisztus és Mária, vörös: a vértanúk ünnepeire; lilaszín: az adventi és bőjti időre, zöld: pünkösdtől adventig, fekete: a halotti szertartásoknál, a lilaszín helyett eleinte még gyakran a kék színt használták).

A Bátorról mentett kazulák között 6 vörös, 2 lila, 3 kék, 3 zöld és 2 fekete darabot találunk. Feltűnik, hogy a fehér szín ezek közül teljesen hiányzik; csak az antependiumoknál dominál (4 darab). Általában középkori textilösszeírásoknál gyakori a vörösszínű miseruhák nagy száma — ez talán azzal függ össze, hogy akkor mindenhol sokkal nagyobb számban tartották meg a helyi vértanúk ünnepeit, mint a tridenti zsinat után.

A textíliák anyagai között szerepel a selyematlasz, az egy- vagy többszínű, esetleg virágmintás (florigero) tiszta selyem (ex holoserico), a damaszt, ez helyenként fémfonallal kevert. Feltűnő, hogy e kor divatos anyaga, a bársony nem szerepel. A textíliák bélése (subductura, suffultura) sok esetben már rossz állapotban van. Egyes díszes darabok gyöngyökkel vannak díszítve.

A technikát is jellemzi az összeírás: „scutatim textum” pajzsalakú mezőkben szövött anyagot jelenti. *A hímzésnél* megkülönböztetik: „acupictum”-tűfestés, „opere elevato” — domborműves hímzés, „presso opere” — lapos öltésben hímzett.⁹

Végül néhány szó az ábrázolt jelenetek ikonográfiájához :

Kazula no. 1.: ábrázolása: a spesalatio — a téma inkább az olasz művészetben fordul elő. *Görögkeleti ikonográfiát mutat :* a 2. számú antependium: a levétel a keresztfáról ott gyakori téma, a kazulák között: No. 3, 11 és 16 görög szenteket ábrázol. A legtöbb darab inkább az északi (német, francia) ikonográfiát mutatja; ilyen pl. a Jesse fája (Kazula no. 2), a jó halál patronusai: Szt. Kristóf, Borbála és Mihály (Kazula no. 4), az ún. „Gnadenstuhl”

⁹ A textíliák anyagain, a hímzés különböző technikáját leíró szövegrésznél Dr. Csernyánszky Mária, e területek kiváló specialistája, tanácsával látott el, amiért neki itt is őszinte köszönetet mondok.

ábrázolása (Kazula no. 8). Kimondott magyar ikonográfiát csak a 12. számú kazula a két szent király képével mutat. Feltűnő, hogy a ferencesrend saját ikonográfiájával egyáltalában nem találkozunk; lehetséges, hogy ez inkább hétköznapi, egyszerű — és ezért nem menekített — ruhákon szerepelt. Ecsedre, illetve Kassára csak a nagyértékű, díszes ünnepnap i öltözetek kerültek.

Amennyiben feltűnő az a tény, hogy éppen a ferencesrend szigorított tartománya rendelkezhetett olyan nagyértékű egyházi felszereléssel, meg kell állapítani, hogy ezek a szép öltözetek kizárólag az Istentisztelet ünnepélyességének hangsúlyozását szolgálták; régi, kora középkori felfogás az, melynek hatása alól még a koldulórendek sem tudták kivonni magukat. Erre vonatkozólag érdekes II. Gyula pápának éppen a magyar szigorított ferencesek számára kiadott rendelete, amelynek keltezése (1507) az itt tárgyalt korba esik.¹⁰

Baranyai Béláné

I R O D A L O M

Karácsonyi János, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I/II. Bp. 1923/24.
B. Gyürky Margit, A Báthoryak nyírbátori templomai. Bp. 1943.

¹⁰ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta hist. Hung. Sacr. illustrantia*. II Romae 1860. p. 575.: II. Gyula pápa II. Ulászlóhoz: „Carissime etc... Exponi nobis fecit nuper Maiestas tua, quod commissarius quidam a generali Vicario ordinis s. ti. Francisci de observantia reformandi ordinis ipsius gratia ad ista regna missus, cum et ornamenta et pretiosas vestes divino cultui asserens id constitutionibus prefati ordinis prohiberi etc etc ... attentis Maiestatis tue supplicationibus ... monasteriis omnibus prescripti ordinis fratribusque de observantia per tua regna existentibus eiusmodi rebus pretiosis ad laudem et honorem omnipotentis dei, et sancte religionis augmentum in peragendis divinis officiis libere utendi facultatem damus...”

BATHORIENSIA

1. *Antependium caeruleum* ex serico Atlasz, cum subductura caerulea. In medio est crux radys ornata cum haec inscriptione: „O quam misericors est Deus, et justus et patiens” Infra Crucem est insigne *Bathoreorum*. (In Szecheny claustro.)
2. *Antependium album* ex holoserico, cui intexta sunt pro totum aurata fila. In una quadrarum dependentium est Sepultura Christi *cum Walachicis literis*; in altera est Crucifixio Christi. Subductura alba. (Domi in cista.)
3. *Antependium album* ex Damascena. Subductura alba. (Domi in cista.)
4. *Antependium album* ex Damascena, breve, tabulatim variatum. Singulaeque tabulae sunt rudi auro, serico rubro, viridi et caeruleo acupictae. Albae tabulae habent et rosolas ex rudi aurato filo. Subductura alba. (In Wilyke pago Domini Generalis.)
5. *Antependium rubrum* ex holoserico oblongum, cum stamine ex densis auratis filis pro totum scutatim textum. Subductura caerulea. (Domi in cista.)
6. *Antependium album* ex damascena, auratis filis scutatim intertextum, Subductura subrufa. (In Szecheny claustro.)

* * *

1. *Casula rubra* ex damasceno, subductura caerulea. Crux est elevato specie facta. Superius in Cruce est Copulatio Josephi et B. Virginis, et assistentia duorum Angelorum. Inferius sunt binae et binae Virgines. (Domi in Cista.)
2. *Casula violacea* ex holoserico, cum stamine violaceo florifero. Crux habet Crucifixum opere presso. Supra Crucifixum est DEUS Pater, Infra id b. Virgo, Joachim et Anna, Inferno loco est Jesse; alba subductura. (Domi in Cista.)
3. *Casula rubra* ex serico Atlasz. Subductura caerulea. Crux est ex holoserico Caeruleo. Supra quam sunt *acupicti opere Graeco presso quinque Sancti Graeci*. Supremus est S. Nicolaus. (Domi in Cista.)
4. *Casula viridis* ex holoserico. Crux habet S. Christophorum cum aly duobus Sanctis. Item S. Barbaram, et Michaellem Archangelum. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)
5. *Casula viridis* ex holoserico. Crux habet Visitationem B. Virginis. Item Annunciationem, Nativitatem Christi, fugam in Aegyptum, Circumcisionem, Purificationem B. Virginis. Est subductura subrufa. (Domi in Cista.)
6. *Casula nigra*, ex holoserico, cum stamine rubro florifero, attrita. Crux habet Christum elicientem sanguinem ex latere, cum duobus angelis lateralibus. Postea SS. Petrum et Paulum. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)
7. *Casulo violacea* ex serico Atlasz. Crux habet Sanctum quendam, postea B. Virginem, cum collateralibus duabus Virginibus acupictam. Infra sunt alia 4 Virgines opere presso. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)
8. *Casula rubra* ex serico, cui intextum est scutatim sericum album et viride cum auratis filis. Crux habet S. Trinitatem cum mysterys passionis Christi usque ad basin. Subductura caerulea. (Domi in Cista.)

9. *Casula caerulea* ex holoserico, cujus stamen est ex auratis filis. Crux habet S. Trinitatem, cum lateralibus Angelis duobus, et item ad pedes Crucifixi: Postea est S. Maria Magdalena et Andreas Apostolus. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)

10. *Casula viridis* ex holoserico cumrufa subductura. Crux habet Crucifixum, circa quem St. quatuor Evangelistae Presso opere facti, Ad basin Crucis est B. Virgo cum S. Joanne Evangelista. (Domi in Cista.)

11. *Casula rubra* ex serico crasso et simplici, scutatim texta ex ejusdem generis serico albo, flavo et viridi. Crux a tergo ex aureis filis *Graeco opere facta*. In qua sunt S. Gabriel, Chrysostomus, Nasiansenus, Cyrillus et Demetrius. Subductura caerulea. (In Regio Sacello Cassoviensis.)

12. *Casula rubra* ex Damascena, texta cum argenteis filis scutulatim. Crux habet S. Stephanum cum duobus Sanctis lateralibus, Item S. Ladislaum, S. Joannem Evangelistam, cum Pauculis margaritis. Caerulea subductura. (Domi in Cista.)

13. *Casula caerulea* ex holoserico, cum subrufa subductura. Crux habet B. Virginem simplici opere, una cum Virginibus, in Crucis angulis. (Domi in cista.)

14. *Casula rubra* ex holoserico florifero, cum subductura subrufa. Crux habet B. Virginem cum radys oblongis. Infra eam est Crucula 1a radiata cum hac inscriptione: „O quam misericors est Deus, justus et patiens.“ Postea in secunda Crucula radiata est eadem inscriptio: In Basi Crucis est insigne Bathoreorum. (Domi in cista.)

15. *Casula caerulea* ex serico, cum scutis ex argentatis filis. Crux est rubra, plena auratis radys circumquaque. In medio ejus est Crucifixus opere elevatis cum Pauculis margeritis. Supra Crucifixum est Pelicanus. In basi Crucis *Insignia Bathoreorum*. Subductura caerulea.

(In Széchény claustrum Franciscanorum.)